

РИТОРИЧНІ ПИТАННЯ В КОМПОЗИЦІЙНО-СМИСЛОВІЙ СТРУКТУРІ АМЕРИКАНСЬКИХ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ

УДК 811. 111' 06'367. 322: 8:2

Крістіна ЮРКОВА (Херсон, Україна)

Стаття присвячена виявленню ролі риторичних питань у формуванні композиційно-сислової структури поетичних текстів. На основі позиційного аналізу доведено, що місце розташування риторичного питання (ініціальна, медіальна чи фінальній позиції) у поетичному тексті впливає на формування його композиційно-сислової структури та експлікацію прихованого смислу.

Ключові слова: *роль, місце, риторичні питання, композиційно-сислова структура, поетичний текст, позиційний аналіз, прихований смисл.*

The article focuses on revealing the role of rhetorical questions in compositional arrangement of a poetic text. It has been proved that the location of the rhetorical questions (the initial, medial or final position) in a poetic text influences the formation of the type of its compositional structure and explication of its hidden sense.

Key words: *role, location, rhetorical questions, compositional structure, poetic texts, positional approach, hidden sense.*

Вивчення риторичного питання розпочалося ще на початку 50-х років ХХ століття (І. Р. Гальперін, П. С. Попов та ін.). За останні десятиріччя провідні українські та зарубіжні мовознавці активізували спроби дати визначення поняттю “риторичне питання” й описати особливості його функціонування у когнітивному аспекті (В. І. Горелов, О. О. Калініна, Ю. М. Скребньов, С. Т. Шабат та інші вчені) [6: 83].

У ХХІ столітті у зв'язку з активізацією досліджень у когнітивно-дискурсивному ключі з'явилися наукові розвідки з проблем функціонування риторичних питань не лише у мові, а й поетичному мовленні [2: 1].

Розгляд риторичних питань як атракторів поетичного тексту надав можливість виявити їхній образотворчий потенціал і способи активізації комунікативної функції віршованого твору через аналіз вербальних форм

полісуб'єктності вірша як комунікативного акту, що уможливило встановлення та опис комунікативних діад: автор-читач, автор-персонаж, персонаж-читач [2: 16]. Проте роль і місце риторичних питань в американських поетичних текстах не отримали достатнього висвітлення, що і обумовило проблематику нашого дослідження. Для виявлення ролі риторичних питань у поетичному тексті необхідним є визначення понять композиції та композиційно-сміслової структури тексту.

Актуальність статті визначається її відповідністю спрямуванням наукових розвідок з проблем синтаксису, поетичного тексту зокрема, на встановлення ролі риторичних питань в сучасних поетичних текстах. Актуальність дослідження підсилюється розповсюдженістю риторичних питань в поетичних текстах та відсутністю систематичного опису їх розміщення в поетичних текстах. З'ясування ролі та місця риторичного питання в синтаксичній організації поетичного тексту уможлиблює вилучення нових і прихованих смислів поетичного тексту.

Об'єктом дослідження постають риторичні питання в сучасних поетичних текстах американської поезії. **Предмет** вивчення – комунікативно-прагматичні властивості риторичного питання у формуванні композиційно-сміслової структури в поетичному тексті. **Мета** дослідження – визначити роль риторичних питань у формуванні нових і вилученню прихованих смислів поетичного тексту.

Протягом останнього століття лінгвістична наука намагалася розв'язати проблеми, пов'язані з різними аспектами й рівнями поетичного тексту, та відповісти на питання: “Що є структурою поетичного тексту?”, “Якими є його складові?”, “Якою є його будова та композиція?”, “Як композиція тексту пов'язана з його змістово-стилістичною системою?”. Під композицією розуміють форму побудови художнього твору, яка знаходить свій вияв у смислосозначущому співвідношенні окремо взятих його частин [24: 371 – 374]. Водночас вона є елементом образності твору, що посилює та підкреслює його смислову суть і естетичну виразність. Н. Енквіст вважав, що існують певні

композиційні фрейми, котрі вміщують такі складові як початок, середина та кінець твору, метр, літературна форма тощо. Вони співіснують із позатекстовим контекстом – літературним жанром, предметом, адресатом, адресантом та їхніми зв'язками й особливостями, такими як стать, вік, освіта, соціальний статус, досвід та ін. [34: 58 – 59]. Залежно від періоду розвитку науки домінували ті чи інші теорії й погляди на зазначені проблеми. Більшість вчених вважали, що літературний твір є художньою єдністю, яка має певні складові елементи [30; 20; 13; 4; 16; 7; 19; 18; 12; 14]. В аналізі композиції з літературознавчої точки зору розглядаються, як правило, екстралінгвістичні засоби вираження змісту [31; 8; 19]. У цьому сенсі композиція виражає взаємини, взаємозв'язок, взаємодію персонажів, сцен, епізодів зображених подій, розділів твору [24: 371]. Проте мовна структура тексту слугує тій самій меті, отже, вона також має бути предметом вивчення [25: 73]. У лінгвістичних роботах проблема композиції вирішується у вигляді визначення мовних засобів вираження й аранжування змісту [21; 23; 28].

Поетичні тексти, завдяки своїм компактним розмірам, дають змогу визначити чинники композиції та виявити лінгвокогнітивні механізми її творення. За І.Р. Гальперінім кожний вірш розуміється як “вид художньої комунікації, спрямованої на розкриття текстової, підтекстової та позатекстової інформації” [35: 24]. Спільні знання про світ, прототипове прочитання та інші когнітивні процеси, укорінені у художній свідомості адресанта й адресата, уможливають розуміння композиції віршованого твору й виявлення способів її формування не тільки автором, а й читачем. Наявність різних видів інформації в поетичному тексті забезпечується його багатовимірною семантичною структурою: змістовно-фактуальною й змістовно-концептуальною, що зумовлено різними площинами мовного вираження думки: експліцитним та імпліцитним [29: 42 – 43]. Специфіка поетичного тексту полягає в його орієнтованості на змістовно-концептуальну інформацію, на імпліцитність [33: 362; 10: 6]. Імпліцитні смисли в поетичному тексті репрезентуються з допомогою комплексу різних лінгвістичних і частково

екстралінгвістичних засобів (архетипи, експресивні засоби мови, вербальний і екстралінгвальний контексти, інтертекстуальність, візуалізація образу), які свідчать про специфіку концептуалізації автором реальної дійсності.

Художній твір – це не хаотичне нагромадження слів, образів, ідей, а впорядкована система їхніх зчеплень, з якої, без відчутних втрат для розуміння його ідейно-художньої суті, не можна вилучити жодного слова (особливо у віршованих творах), оскільки у справжньому, довершеному художньому творі немає нічого випадкового й зайвого, все у ньому має внутрішній, мотивований змістом цілого сенс і виконує певне смислове навантаження. Цілісність твору забезпечується взаємомотивованим співіснуванням усіх його значущих елементів [15: 117], одними з яких є риторичні питання (далі – РП).

Вітчизняні та російські лінгвістичні довідкові видання визначають термін “риторичний” як прикметник до риторика і подають дефініцію цього поняття як “піднесений, переповнений словами і виразами, що розраховані на привертання уваги, підсилення враження від висловленого” [5: 389; 17: 237; 26: 356]. Термін “риторичне питання” (далі – РП) позначає особливу синтаксичну конструкцію, сутність якої полягає в переосмисленні граматичного значення питальної форми [6: 84]. Тобто, РП має одночасно диференційні ознаки питальних (зовнішня питальна форма) і розповідних (зміст повідомлення). РП тлумачиться і як фігура мовлення, що використовується як засіб відтворення діалогу з уявним співрозмовником [32: 551]. Питання адресатові не розраховане на відповідь, коли відповідь неможлива чи зайва, або вона вміщена чи смислово сконденсована в самому питанні [там само].

Аналітичний огляд наукового доробку присвяченого вивченню ролі РП у композиційно-смисловій структурі поетичних текстів уможливив виявлення основних напрямів і підходів до його вивчення.

Згідно з *семантичним підходом* у дослідженні ролі РП в смислово-композиційній структурі поетичного тексту, ця стилістична фігура (РП) розуміється як особливий синтаксичний тип номінативних одиниць, як факт

системи мови, якому відповідає певний тип думки, що утворює мовну семантику речення [1: 45].

Семантичний підхід до вивчення РП у композиційно-смісловій структурі тексту завжди передбачає виявлення модальності РП як способу суб'єктивації поетичного мовлення, емотивних характеристик тексту та його експресивності [9: 231 – 233].

РП як складовий елемент композиційно-сміслові структури поетичних текстів відіграють визначальну роль в процесі упорядкування художньої інформації у текстовій тканині. РП здатні координувати та регулювати способи репрезентації змісту, вилучення нових та прихованих смислів віршованого тексту. Основна проблема створення та сприйняття поетичних творів ХХ століття полягає у здатності автора й читача знайти спільні точки опори, коли “незвичне не викликає відчуження, натомість створює когнітивну гармонію, породжену задоволенням від співтворчості з автором у витворенні нового смислу, нового знання” [11: 7]. Забезпечує успішність такого творчого діалогу формування “сміслових каналів”, що ведуть до суті поетичного тексту як на вході, так і на виході. Основною властивістю РП постає здатність слугувати підґрунтям у процесі художньої комунікації, відігравати роль “сміслового каналу”, який зближує творчу рецепцію автора та читача, а також роль у формуванні нових смислів поетичного тексту.

Композиційний підхід, що базується на теорії сильних позицій [3: 23 – 24] та методиці позиційного аналізу [27: 40 – 49] орієнтовано на з'ясування ролі РП у формуванні композиційно-сміслові структури віршованих текстів, що залежить від місця розміщення РП. У композиційно-смісловій структурі поетичного тексту важливими є способи розташування, тобто місце РП у текстовій тканині, оскільки позиції РП у вірші визначають ступінь вираження їхніх функцій, вони активізують, чи, навпаки, приховують стратегії й тактики композиції, впливають на формування конфігурації концептуальної схеми композиційно-сміслові структури.

Застосування методики позиційного аналізу уможливило визначити три основні позиції РП у поетичному тексті: *ініціальна, медіальна та фінальна*.

РП започатковує розвиток сюжету, полегшує початок художнього діалогу з автором, інтригує адресата поетичного тексту, саме тоді, коли знаходиться в ініціальній позиції композиційно-сислової структури вірша. Воно постає головним у системі подій, які є складовими сюжетними елементами поетичного тексту. РП конкретизує, скріплює підтекстову образну структуру тексту та виступає гармонізатором композиційно-змістової частини. Найбільш очевидним це є у тому випадку, якщо РП знаходиться у заголовку поетичного тексту. Заголовок постає першим знаком художнього твору, адже це ключ до змісту, до всього, що відображується адресантом.

У тексті “*One parting*” поета К. Сендберга РП знаходиться у ініціальній та медіальній позиції поетичного тексту:

*Why did he write to her,
“I can’t live with you”?
And why did she write to him,
“I can’t live without you”?
For he went west, she went east,
And they both lived [36: 744].*

Завдяки РП, яке розміщено в ініціальній позиції: “*Why did he write to her, “I can’t live with you”?*” та РП, що знаходиться у медіальній позиції віршу: “*And why did she write to him, “I can’t live without you”?*” – автор доповнює ідейну, змістову та смислову композицію у тексті. РП, які розміщені у першому рядку вірша створюють контакт між адресантом та адресатом. Поетичний текст починається з поставленого автором РП, яке дає можливість читачеві замислитися над головною ідеєю віршу. У медіальній позиції РП з’являється раптово всередині твору, у ході розвитку його сюжету. РП, здається, навмисно поставлено автором не на самому його початку, а приховане всередині оточуючого його лексичного та синтаксичного контексту. У такий спосіб поет

акцентує увагу на тому, що не потрібно присягатися в коханні, якщо насправді твої почуття не щирі, адже кохання – це робота серця, емоцій та духу.

У останньому рядку вірша: *“And they both lived”* поет використовує стилістичний прийом – іронію. Іронія – це перенесення значення, засноване на контрастному протиставленні форми вираження і змісту думки [22: 35]. Як фігура мовлення, іронія виражає глузливо-оцінне відношення адресанта до таких почуттів. У наведеному вірші К. Сендберг висміює людей, які дають фальшиві обіцянки та зізнання. Ніколи не кажіть людині, що не зможете жити без неї. Поет вважає, що слово не має строку придатності. Дуже дивно влаштоване наше життя, люди дають обіцянку, яку так і не дотримують та кидають свої слова на вітер.

Завдяки РП автор створює в цьому вірші доволі незвичний ефект – поет немов знає хлопця і дівчину, про яких йдеться у вірші: *“Why did he write to her, “I can’t live with you”? And why did she write to him, “I can’t live without you”?”*. Такий ефект сприяє інтимізації як комунікативній стратегії, спрямованій на встановлення співтворчості автора й читача.

Фінальна позиція РП у поетичному творі є дуже частим явищем в поезії. У тексті К. Сендберга *“Cheap blue”* РП розміщено у фінальній позиції:

*Hill blue among the leaves in summer,
Hill blue among the branches in winter –
Light sea blue at the sand beaches in winter,
Deep sea blue in the deep, deep
Prairie blue, mountain blue,
Who can pick a pocketful of these blues,
A handkerchief of these blues,
And go walking, talking, walking as though
God gave them a lot of loose change
for spending money, to throw at the birds,
to flip into the tin cups of blind men? [36: 387].*

Такий прийом виражає значну експресивність та сприяє діалогізації мовлення. Важливу роль у формуванні нового та вилученні прихованого змісту цього вірша відіграє поставлене автором РП саме у фінальній позиції, конкретизуючи та скріплюючи його підтекстову образну структуру – відповідь на яку повинен (а може й не повинен) дати читач. РП поставлено у сильній позиції для того, щоб надати можливість читачеві замислитися над проблематикою тексту, підказує можливий шлях вилучення прихованого смислу. Завдяки фінальній сильній позиції, РП наче підбиває висновок. Читач зіставляє своє враження від цілого тексту з ужитим у ньому РП. Дивлячись на результат такого зіставлення, читач має або довершити гармонійне сприйняття твору, або переосмислити його наново, беручи до уваги його ядро, відправну точку інтерпретації – РП. Останній рядок є вирішальним у розумінні головної ідеї вірша: *“Найважливіше в нашому житті – духовний світ людини, ніж матеріальний”*.

Власна назва віршу переплітається з такими поняттями в поетичному тексті: дешевий, безцінний, коштовний. Автор наголошує на тому, що у нас немає нічого дорожчого ніж життя. Перший рядок у першій строфі переплітається з метафорою-порівнянням блакиті з грошима в останньому, що сприяє вилученню нового смислу – безцінність. Після прочитання вірша заголовок сприяє зіштовхуванню протилежних значень: дешевий, безцінний, коштовний.

Повторення абстрагованого епітету *blue* не тільки привертає увагу читача до повторюваного елемента, але й дає змогу вилучити нові та приховані смисли: *блакить* символізує і як колір, і силу Небесну, спокій, духовний світ людини, що протилежить заголовку вірша *“Cheap blue”*, яке асоціюється з матеріальною стороною світу. Для опису пейзажу поет використовує такі іменники: *“hill, blue, leaves, branches, waters, prairie, mountain, birds”*. З самого початку життя людина тісно пов’язана з природою. Природа для людини є джерелом життя, рідною матінкою, яка ніжить нас з самого дитинства в духмяних травах та воді річок: *“Light sea blue at the sand beaches in winter”* –

спокійне, безтурботне життя та: “*Deep sea blue in the deep, deep*” – життя, що наповнене різними проблемними ситуаціями.

“...to flip into the tin cups of blind men?” – автор вважає, що банка – це наше життя, яке ми наповнюємо різними справами. “Наповнювати” наше життя потрібно з найголовнішого: турботи про свою безсмертну душу, особистих стосунків з Богом. Потім – сім’я, друзі, здоров’я, служіння Богові та людям, улюблена робота. Далі йдуть дрібніші речі: захоплення, подорожі, автомобілі (матеріальна сторона життя). Найголовніше – при такій ситуації життя завжди буде “повне”, відсутність якоїсь дрібнішої речі не буде впливати на нашу “повноту” життя. Тому автор закликає цінувати те, що дійсно варте нашої уваги та часу: вашими стосунками з Богом, родиною, дітьми та друзями.

Автор звертає увагу на те, що природа для людини – джерело життя, краси та мудрості. У контексті вірша РП, що з’являється наприкінці тексту, повністю змінює суть поетичного тексту. Якщо вилучити РП із наведеного тексту, він постане просто як пейзаж.

Висновки. Отже, місце РП у поетичному тексті впливає на формування його композиційно-сислової структури й комунікативні стратегії експлікації прихованих смислів. РП, розміщені в *ініціальній* позиції сприяють інтимізації розповіді. У *фінальній* позиції РП можуть слугувати сигналами переосмислення змісту тексту.

На основі композиційного підходу ми визначаємо три основні позиції у поетичному тексті: *ініціальна, медіальна та фінальна*. Позиції РП у вірші визначають ступінь вираження їхніх функцій, вони активізують, чи навпаки, приховують стратегії й тактики композиції, впливають на формування конфігурації концептуальної схеми композиційно-сислової структури. РП започатковують розвиток сюжету, полегшують початок художнього діалогу з автором, інтригують адресата поетичного тексту, саме тоді, коли знаходяться в *ініціальній* позиції композиційно-сислової структури вірша. Важливу роль у формуванні нового та вилученні прихованого змісту відіграють РП, які розміщуються у *фінальній* позиції поетичного тексту.

РП як складовий елемент композиційно-сміслової структури поетичних текстів відіграють визначальну роль в процесі упорядкування художньої інформації у текстовій тканині.

Подальші перспективи дослідження вбачаються у визначенні РП як концептуально-семантичної домінанти поетичного тексту, що встановлює систему координат поетичного тексту з відповідними дійктивними лексико-семантичними маркерами, а також виявлення його ролі як вербальної репрезентації образів автора, читача та персонажів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алфьорова Н.С. Функціонування питальних речень у сучасних американських текстах : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Алфьорова Наталя Сергіївна.– Херсон, 2012. – 229 с.
2. Алфьорова Н. С. Функціонування питальних речень у сучасних американських поетичних текстах : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Н. С. Алфьорова/ – Херсон, 2012. – 21 с.
3. Арнольд И.В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста / И.В. Арнольд // Иностранные языки в школе. – 1978. – № 4. – С. 23 – 24.
4. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования) / И.В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
6. Базан О.М. Риторичне питання: логічний чи лінгвістичний феномен? / О.М. Базан // Зб.наук. праць.–2013. – КНУ: Вип.43 (I). – С. 80–88.
7. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
8. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Художественная литература / М.М. Бахтин. – М.: 1975. – 502 с.

9. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії : лінгвокогнітивний аспект : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Белехова Лариса Іванівна. – К., 2002. – 476 с.
10. Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис. доктора філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Л.І. Белехова. – Київ, 2002. – 34 с.
11. Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): [моногр.] / Л.І. Белехова. – Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.
12. Вежбицка А. Язык, культура, познание: Пер. с англ. / А. Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 411 с.
13. Виноградов В.В. О теории художественной речи / В.В. Виноградов. – М.: Изд-во “Высшая школа”, 1971. – 239 с.
14. Воробьева О.П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межъязыковая коммуникация): дис. ... доктора филол. наук: 10.02.19 / Воробьева Ольга Петровна. – М., 1993. – 382 с.
15. Галич О.А. Теорія літератури / Галич О.А., Назарець В.М., Васильєв Є.М. – Київ: Либідь, 2001. – 488 с.
16. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
17. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів. / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
18. Дерріда Ж. Структура, знак і гра в дискурсі гуманітарних наук / Жак Дерріда; [пер. з франц.] // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис. – 1996. – С. 457 – 477.
19. Еко У. Поетика відкритого твору / Умберто Еко; [пер. з італ.] // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис. – 1996. – С. 406 – 419.
20. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика: Избранные труды / В.М. Жирмунский. – Л.: Наука, 1977. – 407 с.

21. Иванов В.В. Взаимоотношение динамического исследования эволюции языка, текста и культуры / В.В. Иванов // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1982. – Т. 41, вып. 5. – С. 406-419.
22. Кузнец М.Д. Стилистика английского языка. Пособие для студентов педагогических институтов / М.Д. Кузнец, Ю.М. Скребнев. – Л.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1960. – 172 с.
23. Лосев А.Ф. Философия шимени / А.Ф. Лосев. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 272 с.
24. Літературознавчий словник-довідник / [уклад. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін]. – К.: Видавничий центр “Академія”, 1997. – 752 с.
25. Мазилова А.Ю. Лингвистический анализ художественного текста. Учебное пособие / А.Ю. Мазилова. – Ярославль: ЯГПИ им. К.Д.Ушинского, 1988. – 87 с.
26. Мала філологічна енциклопедія / уклали: І.О. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – 478 с.
27. Москальчук, Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 296 с.
28. Михайлов В.Н. Специфика собственных имен в художественном тексте / В.Н. Михайлов // Филологические науки. – 1987. – № 6. – С. 72 – 82.
29. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. – СПб.: Научный центр проблем диалога, 1996. – 758 с.
30. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 391 с.
31. Пропп В.Я. Поэтика фольклора (Собрание трудов) / В.Я. Пропп. – М.: Лабиринт, 1998. – 352 с.
32. Українська мова: Енциклопедія [редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К.: “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.

33. Якобсон Р. Лінгвістика і поетика / Роман Якобсон // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис. – 1996. – С. 357 – 377.
34. Enkvist N.E. Linguistic Stylistics. – The Hague, Paris: Mouton, 1973 – 332 p.
35. Galperin I.R. Stylistics. – 3rd edn. – М.: "Vysshaja Shkola", 1981. – 334 p.
36. Sandburg – Sandburg Carl. The Complete Poems. – San-Diego; N.Y.; L.: Harcourt Brace Jovanovich Publishers, 1970. – 797 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Крістіна Юркова – аспірантка кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, семантика тексту.